

Sztuka outsiderów

Piotr Gierowski

Sztuka outsiderów

Znak – proces – zdarzenie

© Copyright by Author
Kraków 2023

ISBN 978-83-67209-48-9

Recenzenci:

dr hab. Aleksandra Pająk, prof. UO

dr hab. Celina Juda, prof. UJ

Redakcja: Matylda Zatorska

Korekta: Marcin Grabski

Indeks: Weronika Klimowicz-Kozłowska

Skład: Elżbieta Krok

Koncepcja okładki: Piotr Gierowski

Fotografia na IV stronie okładki: Dariusz Tokarczyk

Na okładce wykorzystano reprodukcję obrazu

Krzysztofa Stępnia z ok. 2020 roku

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologiczny

Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

al. Daszyńskiego 21/13

31-537 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

Książkę tę dedykuję dwóm bliskim mi osobom: żonie Karolinie, która przed laty podarowała mi piękną akwarelę Władysławy Iwańskiej, rozpoczynając w ten sposób wspólną pasję, oraz Stefanowi Gierowskiemu, którego obrazy towarzyszyły mi od wczesnego dzieciństwa, budząc wrażliwość i zaciekawienie tym, co widzialne i niewidzialne

SPIS TREŚCI

---

1. WSTĘP	9
2. SZTUKA OUTSIDERÓW: HISTORIA I USTALENIA WSTĘPNE	13
3. SZTUKA OUTSIDERÓW: PROBLEMY TERMINOLOGICZNE	25
3.1. Sztuka czy nie sztuka?	25
3.2. <i>Art brut</i> / <i>outsider art</i>	30
3.3. <i>Art brut</i> vs. sztuka naiwna i ludowa	37
3.4. Literatura surowa	58
4. SZTUKA INTUICYJNA W CZECHACH I W POLSCE	65
4.1. Kontekst czeski	65
4.1.1. Josef Čapek	65
4.1.2. Karel Teige i sztuka w stanie surowym	76
4.1.3. Lata 60. i 70.: Štefan Tkáč, Arsén Pohribný i <i>insitní / naivní umění</i>	79
4.1.4. Bohuslav Beneš i literatura naiwna	91
4.1.5. <i>Mašibí</i> Vladimíra Boreckiego	95
4.1.6. Alena Nádvořníková i <i>art brut</i>	98
4.2. Kontekst polski	102
4.2.1. Ignacy Witz	103
4.2.2. Alfred Ligocki	107
4.2.3. Jan Mitarski – w stronę psychopatologii sztuki	118
4.2.4. Ksawery Piwocki	127
4.2.5. Aleksander Jackowski	149

5. SZTUKA OUTSIDERÓW JAKO PROBLEM ZNAKOWY: NIEZAMIERZONOŚĆ, SEMIOTYCZNOŚĆ, WIZUALNOŚĆ	173
5.1. Zamierzoność i niezamierzoność	174
5.1.1. Niezamierzoność i naiwność	195
5.2. Semiotyczne i symboliczne	202
5.3. Widzialne i wizualne	234
6. SZTUKA OUTSIDERÓW POMIĘDZY ŁADEM A CHAOSEM: ORNAMENT I BEZKSZTAŁT	281
6.1. Ornament	284
6.1.1. Mandala	332
6.2. Bezkształt	340
7. ZAKOŃCZENIE	371
8. BIBLIOGRAFIA	375
9. INDEKS OSOBOWY	389

1. WSTĘP

Książka ta poświęcona jest sztuce outsiderów, określanej też mianem sztuki intuicyjnej, samorodnej czy innej. Twórczość ta bywa niekiedy określana mianem „sztuki zwanej naiwną”, w odniesieniu do niej pojawiają się także formuły obcojęzyczne, takie jak *art brut* czy *outsider art*. Zawiłości terminologiczne dotyczące interesującego mnie obszaru badań wyjaśniam w rozdziałach wstępnych, w tym miejscu zaznaczam tylko, że określenia „sztuka outsiderów” będę używał wymiennie z terminami, które traktuję jako synonimy: „sztuka intuicyjna” i „sztuka samorodna”. Za dwa główne nurty tej twórczości uznaję sztukę naiwną oraz sztukę surową. Ta druga jest dla mnie tożsama z francuskim pojęciem *art brut* i anglojęzycznym *outsider art* – termin angielski w postaci oryginalnej traktuję, zgodnie z intencjami jego twórcy, Rogera Cardinala, jako identyczny z Dubuffetowskim *art brut*, z kolei jego polskiego odpowiednika, „sztuka outsiderów”, używam już na określenie całej szerokiej sfery zjawisk twórczości nieprofesjonalnej, w której wyróżniam biegun naiwny i surowy z licznymi zjawiskami pośrednimi. Zaznaczyć w tym miejscu można, że zakres znaczeniowy oryginalnego Cardinalowskiego terminu *outsider art* został znacznie poszerzony i stosowany był, jak pisze Elżbieta Lubińska-Kościółek: „dla określenia pracy każdego niewprawnego artysty, a także zastępowany innymi pojęciami, takimi jak: sztuka ludowa, naiwna, czy też visionary art” [Lubińska-Kościółek 2017: 17]¹ (podobnie ujmuje ten termin Terezie Zemánková [por. Stehlíková Babyrádová (red.) 2011: 49]), przy czym polska badaczka zjawisko to postrzega w kategoriach „niewłaściwej interpretacji” i „nadużycia”. Ocena taka wydaje się jednak przesadna: z punktu widzenia historii kształtowania się terminologii w naukach humanistycznych, zwłaszcza w ujęciu komparatystycznym – co śledziłem swego

---

¹ We wszystkich cytatach zachowano pisownię oryginalną.

czasu na gruncie czesko-polskiej terminologii literaturoznawczej – procesy takie (poszerzenia lub zawężania znaczenia przy wzajemnym przejmowaniu i adaptacji terminów) uznać można za naturalne i obecne chyba w każdym kontekście narodowym. Obrabiałem więc strategię, która wpisuje się poniekąd w samorzutne i wrodzone cechy terminologicznej ewolucji.

Rozwiązania takie, nie do końca może przyjazne odbiorcy, przyjmuję, po pierwsze, ze względu na terminologiczny zamęt, który panuje w interesującej mnie sferze (wprowadzanie kolejnego terminu jest w mojej opinii niepotrzebne), po drugie, ze względu na przekonanie, że twórcy nieprofesjonalni, czy to naiwni, czy to surowi, zawsze są w jakimś stopniu outsiderami, osobami wykluczonymi jeśli nie z ogółu społeczeństwa, to przynajmniej z grona artystów profesjonalnych i oficjalnego obiegu sztuki, tworzącymi na marginesie, peryferiach kultury.

Książka ta w moim zamierzeniu ma charakter interdyscyplinarny, łączący sferę zjawisk tekstowych i wizualnych. Zaznaczam jednak od razu, że nie posiadam kompetencji historyka sztuki (ani ambicji, by być za takiego uznanym) i posługuję się przede wszystkim szeroko rozumianym literaturoznawczym instrumentarium pojęciowym. Starałem się też w niniejszej publikacji uwzględnić zjawiska zarówno z obszaru sztuk plastycznych, jak i literackie – jeśli chodzi o te ostatnie, mam jednak poczucie pewnego niedosytu i traktuję prezentowane studium jako swego rodzaju wstęp, który stanie się kanwą dla dalszych badań, poświęconych już wyłącznie fenomenom literackim.

Czytelnik zauważy szybko, że ważnym metodologicznym punktem odniesienia jest dla mnie strukturalizm (zwłaszcza czeski). Mając pełną świadomość, że jest to dziś raczej metodologia o historycznym wymiarze i znaczeniu (przynajmniej w Polsce), sięgam po nią z dwóch powodów. Po pierwsze, z pewnej przekory i nostalgii, zarazem wiedząc, że badania nad sztuką outsiderów nie wyszły daleko poza pozytywistyczne gromadzenie faktów biograficznych, zwłaszcza w Polsce (w przypadku tego zjawiska takie działanie ma jednak swój głęboki sens), choć oczywiście zdarzają się teksty i opracowania, których autorzy odwołują się do teorii poststrukturalnych czy postmodernistycznych (dobrym przykładem są tu refleksje Małgorzaty Szaefer). Po drugie, uwzględnienie prac strukturalistycznych oraz łączenie ich z ujęciami cokolwiek nowszymi pozwala mi na wskazanie pewnych interesujących prekursorskich aspektów czeskiej myśli strukturalnej. Kontynuuję dzięki temu, w sposób poniekąd utajony, problematykę moich wcześniejszych publikacji, w których głównym przedmiotem zainteresowania była właśnie praska myśl strukturalna.

Podtytuł publikacji: *Znak – proces – zdarzenie* ujmuje wreszcie pewne kluczowe aspekty interesującego mnie tu obszaru zjawisk kulturalnych. Sztukę outsiderów staram się więc ująć jako zjawisko znakowe w całej jego problematyce. Interesować mnie więc będą te momenty, w których znakowość ta zostaje zawieszona lub staje się wątpliwa, ujęcia, w których sztuka ta jawić będzie się nie tylko jako znak artystyczny o określonym przekazie, ale też jako specyficzny proces lub zdarzenie.

Monografia ta wreszcie jest i nie jest pracą bohemistyczną. Jest nią, ponieważ opisuję w niej również historię (przynajmniej terminologiczną) czeskiej sztuki outsiderów oraz używam, w pewnym stopniu, metodologii o czeskiej proveniencji. Nie jest nią, gdyż jej ogólny zamysł jest dużo szerszy. W nie mniejszym stopniu interesuje mnie bowiem polska sztuka intuicyjna, ogólnie jednak omawiam zjawiska i postacie z bardzo różnych kontekstów narodowych, a moją ambicją jest wskazanie cech charakterystycznych tego fenomenu jako takiego.

***

Praca nad tą publikacją trwała długo. Chciałbym tu podziękować za pomoc osobom, które wspierały mnie w tym czasie. Była to niewątpliwie nieżyjąca już Profesor Maria Dąbrowska-Partyka, która niegdyś zalecała mi, by jako temat pracy habilitacyjnej wybrać problemy i zjawiska, które będą mnie autentycznie pasjonować.

Wdzięczny jestem żonie Karolinie, której pomoc, wsparcie, ale i żywe zainteresowanie tym, co robię, ułatwiły mi wieloletnią pracę nad książką.

Wyrazy zobowiązania i podziękowania winien jestem również stryjowi (stryjecznemu dziadkowi) Stefanowi Gierowskiemu. Rozmowy z Nim pozwoliły mi nieco szerzej spojrzeć na sferę sztuki czy problem procesu twórczego i skorygować w pewnych przypadkach obiegowe sądy czy przekonania. Wspominając Jego mądrość, przenikliwość i niemające zainteresowanie wszelkimi zjawiskami artystycznymi i kulturalnymi, wszystkie rozmowy z Nim odbyte, którym nieodłącznie towarzyszyły ciepło, serdeczność i autentyczna przyjaźń, nie mogę odżałować, że nie doczekał On wydania tej książki. Dedykuję ją Jego pamięci. Stefan Gierowski zmarł 14 sierpnia 2022 roku.

Podziękowania składam obu recenzentkom, Profesor Celinie Judzie oraz Profesor Aleksandrze Pająk, których cenne uwagi przyczyniły się do nadania książce jej ostatecznego kształtu.

Niezmiernie wdzięczny jestem wreszcie Instytutowi Literatury Czeskiej w Pradze (Ústav pro českou literaturu AV ČR) za przyznane mi w 2022 roku stypendium Josefa Dobrovského, które pozwoliło mi sfinalizować pracę nad publikacją. Przy jej pisaniu korzystałem między innymi ze źródeł infrastruktury badawczej Czeskiej Bibliografii Literackiej (Česká literární bibliografie): <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243).

Wszystkie cytaty z nietłumaczonych prac w języku czeskim i angielskim podaję we własnym przekładzie. W pozostałych przypadkach nazwisko tłumacza zostało przywołane w bibliografii.